

Sok neves szakember nyilatkozott a szakma jövőjéről, eredeti gondolataik segítséget jelenhetnek számunkra, itt, ma Magyarországon. A technológiai szintkülönbség miatt ezek a kérdések természetesen még nem jelentkeznek olyan élességgel, mint az információs technológia szempontjából nálunk fejlettebb országokban, de a probléma belátható időn belül itt is fel fog merülni.

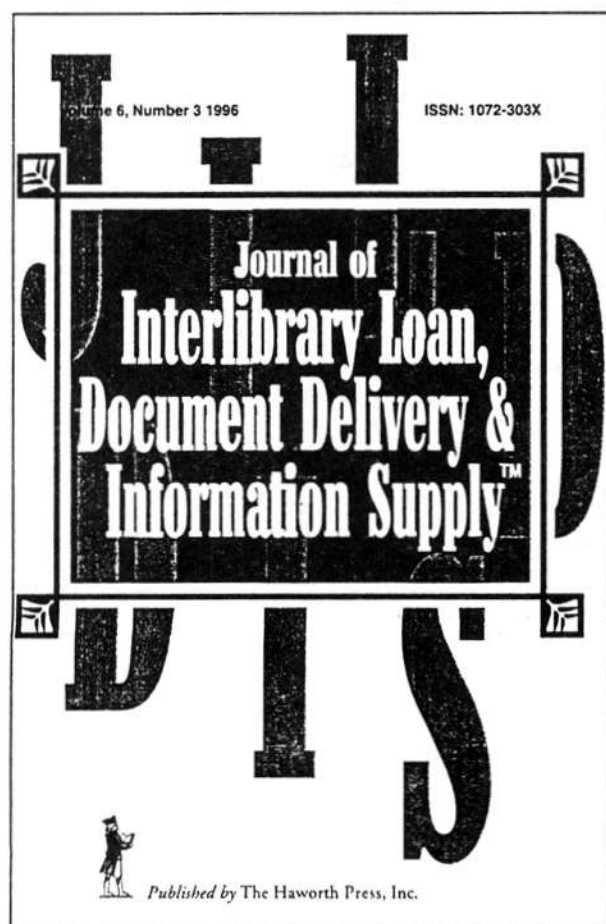
Irodalom

Internet-index: <http://openmarket.com/intindex>
 Statisztika: http://www.gvu.gatech.edu/user_surveys
 FELDMAN, S. E.: Is there a future for information professionals? = Information Broker, 12. sz. 1996. p. 8-9.

/HAWKINS, D. T.-FELDMAN, S. E.: The information professional in the Internet age. Online Information '98 konferencia, London, 1998. december 11./

(Bakos Éva)

A tulajdonlás kontra hozzáférés közgazdaságtana

1994 őszén a New York-i egyetem négy könyvtárában vizsgálták, mi éri meg jobban: előfizetni egy folyóíratra, vagy más úton hozzáférni a benne lévő cikkekhez. A tanulmány készítéséhez Bruce R. Kingma professzor közgazdasági modelljét vették alapul.

A felmérés során a matematikai és természettudományi folyóíratokat figyelték, amelyekre hagyományosan a drága előfizetési díj és a csekély

használat a jellemző. Ahhoz, hogy teljesen megértsék ezeknek a folyóíratoknak a gazdaságtanát, megkérdezték a könyvtárközi kölcsönzés keretében cikkmásolatot rendelőket, pénzben kifejezve mennyire becsülik a cikkek fordított várakozási időt. Kiszámították továbbá a könyvtár költségeit előfizetés és könyvtárközi rendelés esetén. Mindezek alapján döntési szabályokat határoztak meg, amelyek elsősorban a folyóírat használati szintjét és előfizetési árát veszik tekintetbe.

Hasonló vizsgálatok korábban is folytak. Jelen tanulmány annyival több ezeknél, hogy

- formális gazdasági modellt ad, amely segít a folyóíratok egyszeri használati költségeinek összehasonlításában, és rávilágít a könyvtárközi műveletek átlagos költsége mellett a cikkenkénti marginális költségek fontosságára;
- lehetőséget adott a megrendelőknek, hogy megbecsüljék a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül kért cikkek várakozási idejét, amely a teljes költség egyik fontos összetevője;
- az eredményeket a SUNY-Express (a New York-i egyetem könyvtárainak konzorciuma) tesztelte, ahol a könyvtárközi kölcsönzési igényeket előnyben részesítik.

A tanulmány hiányosságai között kell megemlíteni, hogy a számításokban az értékek becslésen alapultak, és a felmérésbe kevés könyvtárat vettek be (ha az összes könyvtár a kapott eredmények alapján járna el, jelentősen csökkenne a folyóíratok előfizetése, ennek következtében nőnének az előfizetési díjak stb.).

Az előfizetett folyóíratok cikkeihez való hozzáférés közgazdasági elmélete

Első lépés a szolgáltatás iránti igények meghatározása, ami jelen esetben a megrendelő saját könyvtárából kért tudományos cikkeket jelenti. Ekkor egy cikk ára minden olyan költséget tartalmaz, ami a megszerzéséhez szükséges, így a

másolási díjat, és annak az időnek az értékét, amelyet a cikk beszerzése igényel. Ez az időtényező a következőkből áll: a könyvtárban meg kell találni az adott folyóiratot, ebben meg kell keresni a szükséges cikket, esetleg lemásolni, majd elolvasni. Egy tudományos cikk várható értékét az az összeg határozza meg, amelyet a megrendelő hajlandó érte fizetni. Ha a „cikk értéke” több, mint a hozzáférésre fordított idő és pénz, a megrendelő megveszi a cikket. Ha a „beszerzési” költség növekszik, előfordulhat, hogy a megrendelő arra a következtetésre jut, valójában nincs is szüksége az adott cikkekre. Így egyre kevésbé fogja használni magát a folyóiratot is (csökken a folyóirat használatása). A másolási díjak növekedése pedig azt eredményezi, hogy kevesebb cikket rendelnek meg másolatban, és a folyóiratok hiányozni fognak a polcokról, vagy csak távolabbi könyvtárban lesznek elérhetők, így a megrendelőnek több időt kell fordítania a folyóirathoz való hozzáférésre.

A teljes marginális költség azt az időt tartalmazza, amelyet a megrendelő a cikk megkeresésével tölt, és azt a költséget, amelyet a könyvtár arra fordít, hogy a folyóiratot használat után a helyére tegye.

A közgazdaságtanban ismert „holtteher-vesztesség” akkor következik be, ha a marginális költségek – mind a megrendelőé, mind a könyvtáré – nagyobbak, mint a megrendelő által fizetett összeg.

A könyvtárközi kölcsönzésen keresztül cikkhozzáférés közgazdasági elmélete

Egy folyóirat cikkeit könyvtárközi kölcsönzés útján is meg lehet szerezni. A két módszer – könyvtárközi kölcsönzés, illetve folyóirat-előfizetés – közti különbséget a marginális költségekben kell keresni. Ha könyvtárközi kölcsönzésen keresztül történik egy cikk beszerzése, a megrendelőnek arra kell időt fordítania, hogy kitölti a könyvtárközi kölcsönzés kérelmét, és megvárja, amíg a cikket kézhez kapja. Ha a könyvtár szolgáltatási díjat is felszámol, akkor ez további költséget jelent a megrendelőnek. A kölcsönkérő könyvtárnak is kell pénzt költenie a többletmunkára, a továbbításra, és a cikk megszerzésével járó egyéb tranzakciókra. Amíg a megrendelő a cikke várnak, értékes időt veszíthetnek, amit más tevékenységre is fordíthatnának. Legtöbb esetben azonban a megrendelő többre értékeli az azonnal kézbe vehető információforrást, még akkor is, ha így drágább. Az elvégzett vizsgálat kimutatta, hogy a megrendelő marginális költsége a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül cikkbeszerzés esetén meghaladja az előfizetett folyóiratok hozzáféréseinek marginális költségeit. Ez azt feltételezi, hogy a megrendelő jelentős része sokkal negatívabban értékeli azt az

idővesztést, amelyet egy cikkre való várakozással tölt, mint ha ugyanezen idő alatt lemásolhatná a helyben meglévő folyóiratcikket.

A következtetés egyértelmű: a megrendelő által fizetett költségek egészen a holtteher-vesztességig növekedhetnek. Pénzügyi hasznót nem kell ebben a szolgáltatásban keresni, előfordulhat viszont, hogy a megrendelő úgy viszonyozza a segítséget az egyetemnek vagy a könyvtárának, hogy ösztöndíjakat alapít.

A felmerülő költségek összehasonlítását az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A könyvtárközi kölcsönzés kontra folyóirat-előfizetés költségmátrixa

Költségek	Könyvtárközi kölcsönzés	Folyóirat-előfizetés
A megrendelő marginális költségei		
Idő	➢ A könyvtárközi kölcsönzési kérelem kitöltése, várakozás a cikk beérkezésére	➢ Megkeresni a könyvtárban a cikket, lemásolni
Pénz	➢ Felhasználói díj	➢ Másolási költségek
A kölcsönkérő könyvtár marginális költségei	➢ Szakmai, irodai és diákmunka ➢ Postázás, másolás, távolsági díjak ➢ Szállítási díjak	➢ A helyre rakásra fordított munka
A kölcsönkérő könyvtár fix előfizetési költségei		➢ Feldolgozás, kötés és tárolás ➢ Előfizetési díj
A kölcsönadó könyvtár marginális költségei	➢ Szakmai, irodai és diákmunka ➢ Postázás, másolás, távolsági díjak	

A könyvtárközi kölcsönzés költségei és időigénye

A számításokhoz a könyvtár tényleges költségeit és a megrendelő várakozási idejének értékét vették alapul. Az utóbbit annak alapján becsülték meg, hogy mennyit hajlandó fizetni a megrendelő, ha a kért cikket egy órán vagy egy napon belül megkapja. Az egy órán belüli kézhezvétel értéke a folyóirat-előfizetésből egy használóra eső összeggel mérhető össze, mivel az egy óra várakozás megfelel a cikk megtalálására és másolására fordítandó időnek.

A felmérés kimutatta, hogy a könyvtárközi kölcsönzési tranzakciók számának növekedésével csökken a tranzakciók átlagos költsége. Főbb jellemzők:

1. Az átlagköltség tartalmazza a teljes rezsi-költséget, a felügyeleti munkát és az egyéb fix költségeket, tekintet nélkül a tranzakciók szintjére. A kölcsönkérő könyvtár számára a munkaidő, a berendezések költségei és a feldolgozási díjak a cikk beszerzésére fordított időre számított marginális költségbe tartoznak.
2. A marginális költségek tartalmazzák még egy cikk megszerzésének alkalmi költségeit is, ami azt jelenti, hogy a könyvtárközi kölcsönzési tranzakciók csúcsidejében egy cikk feldolgozási költsége tartalmazza a más cikkek késedelmes feldolgozásából eredő költségeket is. Más szóval, ha egy cikk lelassítja másik 100 érkezését a sorban, akkor a megszerzendő cikk marginális költségének tartalmaznia kell a következő 100 megrendelő várakozási idejének lehetséges költségét.

A megrendelő idejének költsége

Erre kétféle mérést végeztek. A megrendelőket megkérdezték, mennyit hajlandók fizetni, ha könyvtárközi kölcsönzésen keresztül egy órán vagy egy napon belül kézhez kapják a kért cikket. A 2. táblázat ezt a felmérést tartalmazza.

2. táblázat

A megrendelők megoszlása aszerint, mennyit hajlandók fizetni a soron kívüli szolgáltatásért

	Egy órán belüli szállítás	Egy napon belüli szállítás
0 USD	33,3%	
2 USD	40,3%	44,4%
4 USD	17,2%	19,0%
6 USD	6,1%	12,0%
8 USD vagy több	6,1%	5,3%

A felmérés elég szélsőséges értékeket mutatott: míg sokan egyáltalán nem hajlandók megfizetni a soron kívüli szolgáltatást, mások az egy órán belüli kézhezvételre akár 20 dollárt, az egy napon belüli kézhezvételre pedig akár 8 dollárt is szánnak. Ez azt jelenti, hogy az azonnali kézbevétele (azaz az előfizetett folyóirat rendelkezésre állását) sok megrendelő, ha nem is a többség, nagyra értékeli. Az egy órán belüli szolgáltatásra szánt átlagos összeg 2,55 dollár volt, amely messze elmarad a könyvtár által ebben az esetben fizetendő költségektől. Az egy napon belüli kézhezvételre szánt átlagos összeg 1,61 dollár volt. A válaszokból az is kiderült, hogy a diplomások átlagosan többet hajlandók fizetni, mint a hallgatók. A sort a tanszékek zárják, mivel a diákokat inkább

szorítják a határidők, mint a tanszékeket. A diplomások „nagylelkűségét” nagyobb jövedelmük és a cikkek iránti nagyobb igényük magyarázza.

A folyóirat-előfizetésből a könyvtárakra és a megrendelőkre eső költségek

A vizsgálatba bevont drága folyóiratoknál a költségek legnagyobb részét az előfizetési díj jelentette. További kiadások: a kötetés, a feldolgozás és a tárolás folyóiratonként eltérő költségei. A kötetés költségeit a szükséges gyakoriság határozza meg: némely folyóiratot havonta kell kötni, másokat pedig már eleve bekötve kapnak a könyvtárak. A tárolási költségek között szerepelnek a berendezésre, a raktározásra, újabb tárolóhelyek kialakítására fordítandó kiadások. Jelentkeznek még egyéb költségek is, így az állományvédelemre (pl. gombátlanítás), a vandalizmusból eredendő károk kijavítására, a fénymásológépek karbantartására fordítandó összegek – ezeket a tételeket nehéz előre kiszámítani.

A megrendelő részéről fizetendő költségek magukban foglalják a másolási díjat. Ha viszont egy cikkmásolatot könyvtárközi kölcsönzésen keresztül rendel, megtakarítja a másolási költséget. Ugyanakkor az is igaz, hogy az olvasó, amikor kézbe veszi az előfizetett folyóiratot, nem minden esetben rendel másolatot belőle. A rendelések átlagos mennyisége a kézbe vett folyóiratok 92%-át érintette.

Döntési szabályok

Az előzőekben leírt számításokat a 3. táblázat hasonlíttja össze.

Az *U* és az *S* ismeretében a könyvtárigazgatónak három lehetséges döntési szabályt kell alkalmaznia, amikor meghatározza a hozzáférés módját. Ezek

- > az egyes megoldásokból a könyvtárra háruló pénzügyi hatásokra,
- > az egyes megoldásokból a könyvtárra és a megrendelőkre háruló háruló gazdasági hatásokra,
- > a kölcsönkérő könyvtárra, a megrendelőre és a kölcsönadó könyvtárra háruló gazdasági hatásokra épülnek.

A 3. táblázat nem ad tanácsot ahhoz, hogy a megrendelők legköltséghatékonyabb kiszolgálásához a könyvtárközi kölcsönzés tényleges használatával, vagy az előfizetett folyóiratok tényleges használatával kell-e számolni. Pontos számítások csak úgy végezhetők, ha konkrét folyóiratot figyelve számolják az iránta megnyilvánuló igényt abban az esetben, ha a könyvtárban elő van fizetve, és abban az esetben, ha nincs. Mivel általában a könyvtárak csak az egyik számot ismerik (a folyóirat-használati mutatót vagy a könyvtárközi sta-

3. táblázat

A hozzáférés költségmátrixa könyvtárközi kölcsönzés és folyóirat-előfizetés esetén

Költségek	Könyvtárközi kölcsönzés (USD)	Folyóirat-előfizetés (USD)
A megrendelők marginális költségei		
Idő	> 2,55	
Pénz	> Esetenként változik	0,87
A kölcsönkérő könyvtár marginális költségei = LMC_b :		
Az ARL/RLG által becsült átlagköltség	18,62	
UnCover	13,92	
SUNY-Express (a könyvtár végzi a keresést)	3,92	
SUNY-Express (a megrendelő végzi a keresést)	1,70	
Helyre rakás		0,07
A kölcsönkérő könyvtár fix előfizetési költségei:		
Feldolgozás, tárolás, köttetés		62,96
Előfizetési díj		S
A kölcsönadó könyvtár marginális költségei = LMC_1 :		
Az ARL/RLG által becsült átlagköltség	10,93	
UnCover	Az ár tartalmazza	
SUNY-Express	3,21	
Összesen	$2,55U + LMC_bU + LMC_1U$	$0,94U + 62,96 + S$

U a folyóirat használati szintjének várható értéke,
S a folyóirat előfizetési díja.

tisztikát), a számítások eredményei egyik vagy másik irányban torzulhatnak.

Egyéb tényezők, amelyeket figyelembe kell venni:

1. A döntési szabályok a következő adatokat alkalmazzák: átlagosan hány szám jelenik meg az előfizetési évben, átlagosan hány szám van egy kötetben, átlagosan hány cikket kérnek a megrendelők könyvtárközi kölcsönzésen keresztül azonnali szállítással, az ARL/RLG által becsült költségek. Mindegyik adat függ azonban az előfizetendő folyóirattól, a megrendelők összetételétől, és a könyvtárközi kölcsönzésnél igénybe vett szállítási módszertől.
2. A könyvtárközi kölcsönzés gazdaságosságának, illetve gazdaságtalanságának mértéke a könyvtárközi kölcsönzés útján beszerzett cikkek költségeinek csökkenését vagy növekedését eredményezheti, és jelentős változásokat okozhat a tranzakciók számában.
3. Ha a könyvtárak közösen döntenek arról, melyik folyóiratokra fizetnek elő, jelentős zuhanás következhet be az előfizetett folyóiratok számában. A folyóirat-kiadás gazdaságtana azt diktálja, hogy ha az előfizetett folyóiratok száma csökken, a kiadók vagy megszüntetik egyes folyóiratok előfizetését, vagy megemelik az előfizetési árakat és a szerzői jogdíjat. Ennek eredményeképpen növekedni fognak a könyvtáraknak az előfizetésre fordított kiadásai. Ugyanakkor egy könyvtárigazgatótól nem várható el, hogy előfizetési döntése meghozatalakor tekintettel legyen a más könyvtáraknak okozható problémákra.
4. A kölcsönadó könyvtárak költségei eltérően alakulnak attól függően, hogy egy cikk másolási és küldési költségeiből mekkora részt fizettet meg a kölcsönkérő könyvtárral. Egy konkrét folyóirat iránti könyvtárközi igények várható számát azonban lehetetlen pontosan előre jelezni.

/The economics of access versus ownership: The costs and benefits of access to scholarly articles via interlibrary loan and journal subscriptions. = Interlibrary Loan, Document Delivery & Information Supply, 6. köt. 3. sz. 1996. p. 1-76./

(Kőrösi Krisztina)

Az országos szakirodalmi ellátás továbbfejlesztése Németországban

A Német Kutatási Munkaközösség (*Deutsche Forschungsgemeinschaft = DFG*) könyvtári bizottsága 1975-ben dolgozta ki álláspontját az országos szakirodalmi ellátásról. Az azóta eltelt időszak politikai változásai (mindenekelőtt a két Németország egyesülése) és az információs technológia

gyors fejlődése szükségessé tette az ellátás rendszerének továbbfejlesztését. Egy munkabizottság dolgozta ki a következő ajánlásokat, amelyeket a DFG könyvtári bizottsága 1997. október 9-10-i ülésén fogadott el.